

УДК 332.33

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Дмитро Філюк; Тетяна Шматковська; Олена Борисюк

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна

Резюме. Досліджено особливості формування підходів до забезпечення зростання ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами в Україні. Визначено, що в умовах суттєвого розширення зовнішніх ринків для українських підприємств, а також під впливом сприятливої динаміки цін на продовольство на світовому ринку значно зростає активність українських аграрних підприємств та спостерігаються тенденції до розширення їх діяльності. При цьому однією з ключових перешкод щодо забезпечення високої ефективності їх функціонування виступає порівняно невисока ефективність використання наявних земельних ресурсів у порівнянні з аграрними підприємствами Центральної та Західної Європи. Це призводить до недоотримання потенційного прибутку сільськогосподарськими підприємствами України й потребує залучення додаткових обсягів кредитних коштів для фінансування поточної операційної діяльності. Водночас, підвищення ефективності використання земельних ресурсів виступає у якості прихованого джерела загального зростання результативності та прибутковості аграрних підприємств. Усе це потребує значних інвестицій сільськогосподарських підприємств України в технологічну та технічну базу, пов'язану з експлуатацією земельних ресурсів. Визначено, що найактивнішими в цьому плані наразі є великі агрохолдинги, які мають достатні фінансові ресурси, а також прагнуть залучити нові технології у свою діяльність. До важливих аспектів, які суттєво впливають на загальну ефективність використання земель, належать законодавчі екологічні обмеження, які необхідні для забезпечення загального збереження належного стану сільськогосподарських угідь і які особливо важливі в період трансформації світової економічної системи та її майбутнього переходу до «вуглецевих обмежень». На підставі оцінки сучасного стану інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств України щодо інвестицій у підвищення ефективності використання земель, визначено необхідність державного стимулювання інвестиційної діяльності в даному напрямку шляхом запровадження податкових преференцій та цільового субсидування сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: земельні ресурси, використання земельних ресурсів, сільськогосподарські підприємства, економічна ефективність.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.02.030

Отримано 15.03.2022

UDC 332.33

EFFICIENCY OF THE USE OF LAND RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN UKRAINE

Dmytro Filiuk; Tetiana Shmatkovska; Olena Borysiuk

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine,

Summary. The article examines The peculiarities of the formation of approaches to increase the efficiency of land use by agricultural enterprises in Ukraine are investigated in this paper. It is determined that in the conditions of significant expansion of foreign markets for Ukrainian enterprises, as well as under the influence of favorable dynamics of food prices on the world market, the activity of Ukrainian agricultural

enterprises increases significantly and there are tendencies to expand their activities. At the same time, one of the key obstacles for ensuring high efficiency of their operation is relatively low efficiency of the use of available land resources in comparison with agricultural enterprises in Central and Western Europe. This results in shortfall in potential profits of agricultural enterprises in Ukraine and requires the attraction of additional loans to finance current operating activities. At the same time, improving the efficiency of land use acts as a hidden source of overall growth in productivity and profitability of agricultural enterprises. All this requires significant investments by agricultural enterprises of Ukraine in technological and technical base associated with the exploitation of land resources. It is determined that the most active in this regard are currently large agricultural holdings, which have sufficient financial resources, and strive to attract new technologies in their activities. Important aspects that significantly affect the overall efficiency of land use include legislative environmental restrictions, which are necessary to ensure the overall preservation of the proper condition of agricultural land and which are especially important during the transformation of the world economic system and its future transition to «carbon limitation». Based on the assessment of the current state of investment activity of agricultural enterprises of Ukraine in relation to investments in improving the efficiency of land use, the need for state stimulation of investment activity in this direction by the introduction of tax preferences and targeted subsidies for agricultural production is determined.

Key words: *land resources, use of land resources, agricultural enterprises, economic efficiency.*

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.02.030

Received 15.03.2022

Постановка проблеми. Специфіка функціонування сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах, коли відбуваються стрімкі технологічні зміни, призводить до інтенсивного та широкого впровадження нових технологій в аграрній сфері. Наслідком цього стає також залучення професійного менеджменту та формування крупних, фінансово потужних аграрних холдингів, які володіють достатнім обсягом ресурсів для забезпечення реалізації подібних технологічних новацій. Разом з тим, якщо вести мову про діяльність аграрних підприємств в Україні, то, не зважаючи на загалом досить сприятливу для них динаміку на внутрішньому та зовнішніх ринках, загальна ефективність їх функціонування залишає бажати кращого. Однією з ключових проблем, що призводить до такої ситуації, є недостатньо висока ефективність використання наявних земельних ресурсів, що пов'язана, з одного боку, з недостатнім обсягом інвестицій у покращення земель сільськогосподарського призначення, що спостерігалось в минулі роки. А з іншого, – більшість аграрних підприємств віддають перевагу фінансуванню інвестицій у покращення технічної бази виробництва, а не в земельні ресурси.

Таким чином, постійне зростання навантаження на земельні ресурси з тривалим недофінансуванням заходів із їх збереження та покращення, призводить до зменшення ефективності їх використання сільськогосподарськими підприємствами. Водночас, саме земельні ресурси виступають найбільш якісним та доступним резервом підвищення продуктивності функціонування підприємств агросектора в Україні. Проте саме підвищення якості земельних угідь дає можливість сільськогосподарським підприємствам для вирощування та виробництва якіснішої та конкурентоспроможнішої продукції, яка є затребуваною, особливо – на зовнішніх ринках, у більшій кількості. Саме тому особливої актуальності набуває необхідність забезпечення зростання ефективності використання земельних ресурсів в аспекті формування загального високого рівня конкурентоспроможності аграрних виробників. Відтак, вирішення питань покращення ефективності використання сільськогосподарських земель потребує від українських аграріїв здійснення комплексу заходів, спрямованих на пошук необхідних інвестиційних ресурсів для таких заходів, а також потребує залучення нових технологій використання земель, що базуються не лише на зростанні виробничої ефективності, але й обов'язково повинні включати в себе екологічну складову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань забезпечення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами має багато наукових напрацювань і досить широко висвітлене в спеціалізованій економічній літературі. При цьому ключові напрямки досліджень спрямовані на вивчення технологій, що сприяють підвищенню ефективності використання землі підприємствами агросектора та на еколого-економічні аспекти землекористування [8, с. 544]. На нашу думку, необхідно виділити праці ряду дослідників, котрі у своїх роботах висвітлюють економічну сутність проблематики забезпечення ефективності використання земельних ресурсів аграрними підприємствами. Зокрема, в даному аспекті варто виділити напрацювання таких авторитетних вчених та практиків, як А. Ауцинс, Д. І. Бабміндра, А. С. Даниленко, З. П. Паньків, У. Паскуаль, А. Херциг, М. М. Федоров та інших. Крім того, також необхідно особливо відзначити спеціалізовані наукові напрацювання, пов'язані з вивченням методів стимулювання підвищення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, які висвітлені в роботах О. М. Коваля, П. М. Музики, Н. І. Палянички, К. Пауля й багатьох інших учених та практиків.

Разом з тим, необхідно зазначити, що інтенсивні зміни, які відбуваються на аграрних ринках України та світу, суттєво впливають на вимоги до забезпечення продуктивності діяльності сільськогосподарських підприємств загалом і потребують формування нових підходів до забезпечення підвищення ефективності використання ними земельних ресурсів. Це зумовлюється також зростанням ролі екологічної компоненти в контексті боротьби зі зміною клімату, що висуває специфічні вимоги до землекористування аграрними виробниками. Таким чином, можна стверджувати про актуальну потребу щодо додаткових досліджень формування сучасної дієвої системи земельних ресурсів суб'єктами господарювання.

Мета дослідження – визначення практичних і теоретичних аспектів трансформації підходів щодо забезпечення підвищення ефективності використання земельних ресурсів від адміністративних та економічних змін у системі регулювання аграрного виробництва в Україні.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні специфіки трансформації підходів щодо забезпечення підвищення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами у зв'язку із загальною зміною вимог до землекористування агровиробниками та суттєвим удосконалення технологічної бази аграрного виробництва.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: аналіз, синтез, логічне узагальнення, індукція, а також системний підхід.

Виклад основного матеріалу. Особливості використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами в Україні значною мірою залежать від виробничої специфіки та цільового призначення земель, котрі використовуються для виробництва аграрної продукції. В даному аспекті суттєвий вплив на використання земель має також і галузева спеціалізація сільського господарства, оскільки переважна більшість земельних ресурсів задіяна у сфері рослинництва. З іншого боку, як показує практика, серйозний вплив щодо здійснення інвестицій у розвиток земельних ресурсів має право власності на землю. Як відомо, в Україні лише нещодавно закріплено право приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. До того часу існувала складна система орендних та приховано-приватних відносин, що не стимулювало користувачів землі до здійснення суттєвих вкладень у підвищення якості земельних ресурсів.

Проте реформування системи земельних відносин, формування ринку землі в Україні, а також адміністративна та бюджетна децентралізація сільських територій, які відбулися протягом останніх років, значно вплинули на сформовану раніше систему використання земельних ресурсів, трансформуючи її у більш відкриту, прозору та таку, що функціонує на ринкових засадах. Наслідком цього стало значне розширення потенційних можливостей аграрних підприємств та особистих фермерських сільськогосподарських господарств щодо довготермінового планування розвитку власної діяльності, виходячи з нових, чітко сформованих принципів відносин у сфері регулювання власності на землю та можливості використання її як ключового ресурсу сільськогосподарського виробництва [1, с. 76].

Якщо ж вести мову про загальну динаміку площ, які відносяться до сільськогосподарських угідь, то за останні роки відбулося їх скорочення. Разом з тим, Україна відноситься до країн-лідерів у сфері обсягу земель сільськогосподарського призначення в розрахунку на одного жителя (рис. 1).

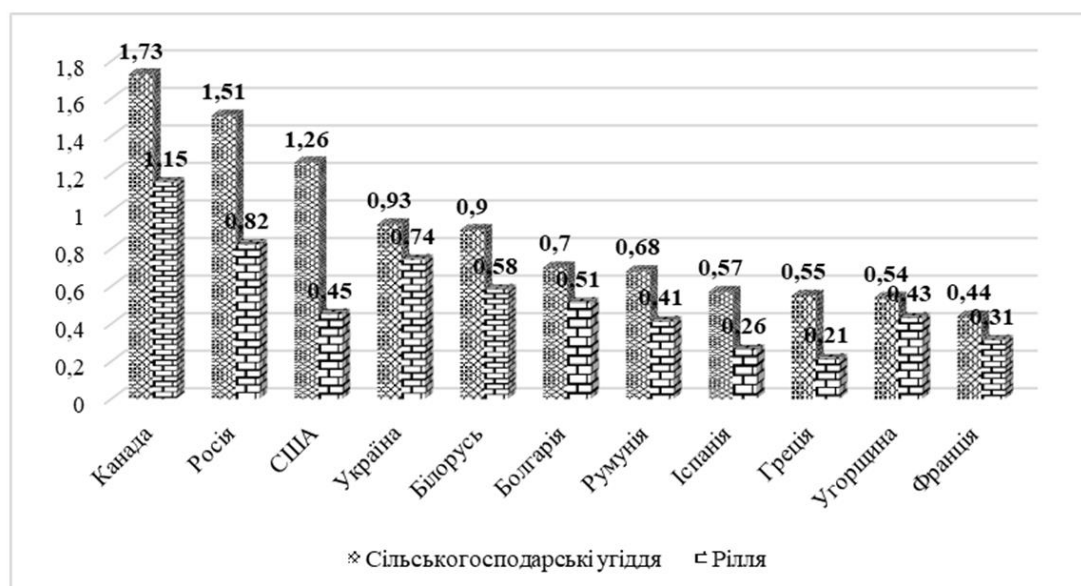

Рисунок 1. Площа сільськогосподарських угідь та ріллі з розрахунку на одного жителя в окремих країнах світу та в Україні у 2020 р., га

Figure 1. Area of agricultural land and arable land per capita in certain countries and in Ukraine, ha

Джерело: побудовано автором на основі [2, с. 46].

Зазначена специфіка, згідно з якою на одного жителя України припадає 0,93 га сільськогосподарських угідь, з яких 0,74 га складає рілля, визначає особливості спеціалізації вітчизняних аграрних підприємств щодо використання земельних ресурсів. Природно, що головним критерієм ефективності їх використання за даною специфікою буде оцінка рівня врожайності у порівнянні з даним показником в інших країнах світу. Безумовно, необхідно враховувати також кліматичні умови, котрі можуть мати різний вплив на дані показники у різних країнах, залежно від специфіки їх географічного розташування. Відтак, порівняємо врожайність основних сільськогосподарських культур України – пшениці та соняшнику з врожайністю інших країн зі схожими кліматичними умовами (рис. 2).

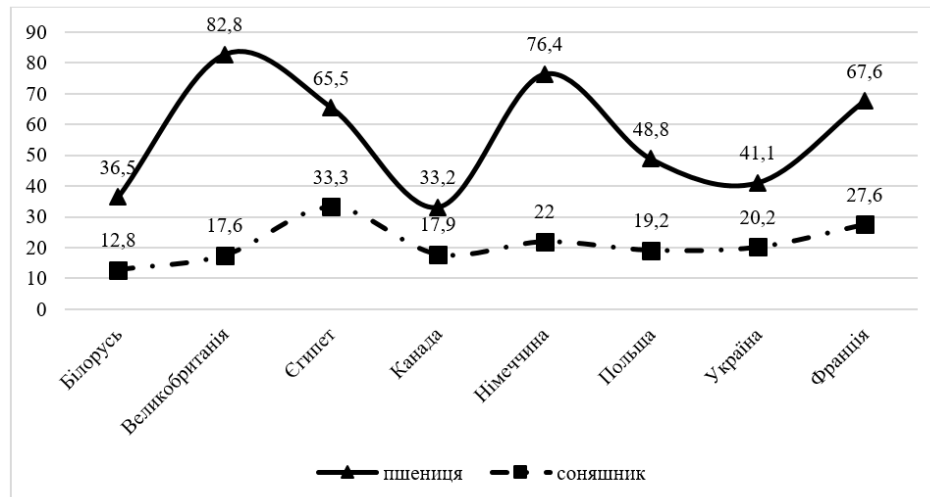

Рисунок 2. Середня врожайність пшениці та соняшнику в Україні та окремих країнах світу у 2020 році, ц/га

Figure 2. Area of agricultural land and arable land per capita in certain countries and in Ukraine, ha

Джерело: [7].

Таким чином, можна зробити висновок, що за рівнем середньої врожайності по основних своїх сільськогосподарських культурах Україна, в основному відстає від країн конкурентів. При цьому необхідно зазначити, що не всі з них перебувають у сприятливіших кліматичних зонах, котрі забезпечують більшу врожайність визначених культур. Отже, можна стверджувати, що вища врожайність визначається вищою технологічною базою або якістю земельних ресурсів. При цьому визначально якість земель сільськогосподарського призначення в Україні є вищою за аналогічні угіддя в Німеччині або Франції. Проте ці обидві країни випереджають Україну за середніми значеннями врожайності. Причиною цього є не лише застосування досконалішої техніки аграрними підприємствами цих країн, але й використання досконаліших технологій вирощування сільськогосподарської продукції та вищі інвестиції у збереження й розвиток земель сільськогосподарського призначення, котрі здійснюють агровиробники цих країн. Логічним наслідком таких інвестицій і є зростання врожайності, яке дозволяє підприємствам цих країн за даним показником перебувати на передових позиціях у світі.

Якщо казати мову про крупні сільськогосподарські підприємства України, то необхідно зазначити, що вони, маючи широкий доступ на ринки Європейського Союзу, змушені дотримуватися стандартів ЄС щодо якості сільськогосподарської продукції [6, с. 76]. Відповідно, для забезпечення цієї якості вітчизняні агрохолдинги здійснюють реальні чималі інвестиції у вдосконалення своїх виробничих процесів. При цьому частина цих коштів спрямовується на збереження та вдосконалення земельного фонду підприємств, що має наслідком загальне підвищення ефективності їх функціонування за рахунок збільшення результативності експлуатації наявних земельних ресурсів. Проте, як зазначає П. Музика, «дослідження параметрів розвитку аграрної структури в Україні дає змогу відзначити її особливості, які характеризуються переорієнтацією в структурі виробництва продукції сільськогосподарства на особисті селянські господарства, а також значним подрібненням землекористування сільськогосподарських підприємств» [2, с. 47].

Разом з тим, важливим фактором, який визначає ефективність використання земельних ресурсів у сільському господарстві, виступає екологічна ефективність землекористування. Останні глобальні тенденції щодо боротьби зі змінами клімату

виводять даний аспект використання земельних ресурсів на перше місце в системі критеріїв екологічності кінцевої продукції. При цьому потенційна загроза «карбонових податків», яка визначена в протоколах Єврокомісії із забезпечення зниження шкідливих викидів, передбачає додаткове обкладення податками продукції, яка вироблена із застосуванням недостатньо екологічних технологій [5]. Це призводить до необхідності не лише зростання інвестицій у технологічну базу сільськогосподарського виробництва з метою її вдосконалення в аспекті виконання встановлених обмежень, але й потребує вдосконалення якості базового ресурсу сільського господарства – землі.

Як зазначає в даному аспекті М. Паляничко, «Сучасні способи використання земельних ресурсів в Україні не відповідають вимогам збалансованого природо-користування. Негативні наслідки порушення співвідношення між угіддями призводять до посилення деградаційних процесів (водна, вітрова ерозія); втрати родючості ґрунту (зменшення вмісту гумусу, ущільнення ґрунтів, порушення балансу біогенних елементів, вторинні геохімічні аномалії тощо) та збіднення біорізноманіття і, як наслідок, до зниження продуктивності земель» [3, с. 129].

У даний час індикатори екологічної ефективності та заходи екологічної ефективності, спрямовані на підвищення ефективності використання земельних ресурсів, виявляють попит на природні ресурси та екосистемні послуги [4, с. 26]. Вони не пов'язані з ландшафтно-екологічними процесами, які забезпечують екосистемні товари та послуги, що споживаються у процесі сільськогосподарського виробництва. Показники екологічної ефективності не враховують запаси природних ресурсів або потенціал екосистеми надавати екосистемні послуги, наприклад, зменшення негативного впливу виробничого процесу на навколишнє середовище. Тому оцінка екологічної ефективності землекористування на рівні виробників аграрної продукції не відповідає безпосередньо екологічному збитку, але потребує від підприємств суттєвого вдосконалення локальних характеристик земельних ресурсів, до яких можна віднести тип ґрунту або рельєф.

Висновки. Забезпечення збільшення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами України неможливе без здійснення інвестицій у покращення технологічної бази виробництва та екологічного вдосконалення якості земель сільськогосподарського призначення. Реалізація завдань зі збільшення обсягів інвестування в покращення якості земельних ресурсів потребує перерозподілу видатків аграрних підприємств, коли частина їх в обов'язковому порядку повинна спрямовуватися на інвестиції. Забезпечення такого перерозподілу інвестицій, з одного боку, реалізується за допомогою ринкового механізму, коли підприємства, які виходять на зовнішні ринки, змушені підвищувати якість власної продукції за рахунок удосконалення виробничих процесів та покращення якості наявних ресурсів, у тому числі й земельних.

Оскільки такий вплив присутній лише для крупних виробників, котрі систематично постачають свою продукцію на зовнішні ринки, необхідно розробити систему нормативних та законодавчих стимулів, які б охоплювали усі сільськогосподарські підприємства, в тому числі й невеликі. Такі стимули повинні передбачати податкові пільги та цільові субвенції на заходи, пов'язані з рекультивацією земель сільськогосподарського призначення відповідно до показників екологічної ефективності використання земельних ресурсів.

Conclusions. Thus, we come to the conclusion that ensuring the increase in the efficiency of land use by agricultural enterprises of Ukraine is impossible without investing in improvement of the technological base of production and environmental improvement of agricultural land. Implementing the task of increasing investment in improving the quality of land resources requires the redistribution of expenditures of agricultural enterprises, when some of them must be directed to investment. Ensuring such redistribution of investment on the one hand is realized through market mechanism, when companies entering foreign markets are

forced to improve the quality of their products by improving production processes and improving the quality of available resources, including land.

However, since such impact is present only for large producers who systematically supply their products to foreign markets, it is necessary to develop a system of regulatory and legislative incentives that would cover all agricultural enterprises, including small ones. Such incentives should include tax incentives and targeted subventions for measures related to the reclamation of agricultural land in accordance with the indicators of environmental efficiency of land use.

Список використаної літератури

1. Галас Л. І., Дзямулич М. І., Шматковська Т. О. Особливості експортної діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні. *Економічний форум*. 2021. № 2. С. 74–79.
2. Музика П. М., Урба С. І., Гончаренко Л. В. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2019. Том 30 (69). № 4 (2). С. 45–53.
3. Паляничко Н. І. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 1. С. 128–132.
4. Содома Р., Дубневич Ю., Марків Г., Шматковська Т. Моніторинг соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Вісник ЛНАУ. Серія Економіка АПК*. 2021. № 28. С. 24–30.
5. Сташук О., Бояр А., Дзямулич М. Специфіка формування податкової політики при розробці вуглецевого податку. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31.
6. Шматковська Т., Подзізей О. Концептуальні засади підвищення конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад. *Економічний форум*. 2020. № 4. С. 77–85.
7. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/faostat> (дата звернення: 10.01.2022).
8. Shmatkovska T., Dziamulych M., Yakubiv V., Myshko O., Stryzheus L., Yakubiv R. Economic efficiency of land use by agricultural producers in the system of their non-current assets analysis: a case study of the agricultural sector of Ukraine. *Scientific Papers Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development»*. 2020. Vol. 20. Iss. 3. P. 543–554.

References

1. Halas L. I., Dziamulych, M. I., Shmatkovska, T. O. Osoblyvosti eksportnoi dialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv v Ukraini [Peculiarities of export activity of agricultural enterprises in Ukraine]. *Ekonomichniy Forum – Economic Forum*. 2021. Vol. 2. P. 74–79. [In Ukrainian].
2. Muzyka P. M., Urba S. I., Honcharenko L. V. Analiz stanu ta efektyvnosti vykorystannia zemelnykh resursiv v Ukraini [Analysis of the state and efficiency of land use in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia – Scientific notes of Tavriya National University named after VI Vernadsky. Series: Economics and Management*. 2019. Vol. 30 (69). Iss. 4 (2). P. 45–53. [In Ukrainian].
3. Palianychko N. I. Analiz stanu ta efektyvnosti vykorystannia zemelnykh resursiv v Ukraini [Analysis of the state and efficiency of land use in Ukraine]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia – Balanced nature management*. 2016. Vol. 1. P. 128–132. [In Ukrainian].
4. Sodoma R., Dubnevych Yu., Markiv G., Shmatkovska T. Monitoryng socialno-ekonomichnogo rozvytku terytorialnykh hromad [Monitoring of socio-economic development of territorial communities]. *Visnyk LNAU. Seria Ekonomika APK – Bulletin of LNAU. Series Economics of agro-industrial complex*. 2021. Vol. 28. P. 24–30. [In Ukrainian].
5. Stashchuk O., Boiar A., Dziamulych M. Spetsyfika formuvannia podatkovoi politykb pry rozrobtsi vuhletseвого podatku [The specifics of tax policy in the development of carbon tax]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. 2021. Vol. 31. [In Ukrainian].
6. Shmatkovska T., Podzizei O. Konceptualni pryncypy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti obiednanykh terytorialnykh hromad [Conceptual principles of increasing the competitiveness of united territorial communities]. *Ekonomichniy Forum – Economic Forum*. 2020. Vol. 4. P. 77–85.
7. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/faostat> (accessed on: 10.01.2022).
8. Shmatkovska T., Dziamulych M., Yakubiv V., Myshko O., Stryzheus L., Yakubiv R. Economic efficiency of land use by agricultural producers in the system of their non-current assets analysis: a case study of the agricultural sector of Ukraine. *Scientific Papers Series “Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”*. 2020. Vol. 20. Iss. 3. P. 543–554.